

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12.10>

Чуб А.В.

к.ю.н.,

здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СУБ'ЄКТИВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ

Постановка проблеми. Третє тисячоліття впевнено демонструє наявність тенденції до перманентної зміни системи суспільних відносин. Більшість розвинених країн світу переживають постіндустріальну стадію соціального розвитку, що характеризується корінними трансформаціями сфери державного управління, відрізняючись переходом від централізації та бюрократизації до децентралізації та демократизації, від зовнішнього контролю та регламентації до самоорганізації та самоконтролю, від ієрархічних вертикалей до мережоподібних горизонталей [1, с. 43].

Українське суспільство також перебуває під впливом цих глобальних тенденцій. Вітчизняна ситуація ускладнюється тим, що перехід до постіндустріальної стадії відбувається на ґрунті незавершеного індустріального розвитку. Це стосується як економічної та соціокультурної сфер, так і безпосередньо сфери адміністрування; фактично ознакою постіндустріалізації українських реалій виступає лише інформаційно-технологічна сфера, інші помітно запізнюються. Зазначені вище чинники демократизації та самостійної активності громадянського суспільства, необхідні для відповідного рівня суспільного розвитку, значним чином відстають від аналогічних у розвинених країнах, що зумовлено успадкованими з радянських часів традиціями державоцентризму. Аспекти, які залишилися для багатьох держав у давньому минулому – формування демократичних підвалин функціонування державних органів, перенесення акцентів із безпосереднього управління

як прояву влади на допоміжні, сервісні функції держави, визначення реалізації та захисту прав, свобод та інтересів особи метою існування держави, – в українському адміністративно-правовому полі лише віднедавна стали об'єктом уваги науковців і практиків.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Варто виділити наукові розробки таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.І. Васильєва, О.В. Гончарук, Б.М. Дронів, С.П. Погребняк, Р.В. Сивий, В.М. Селіванов, В.В. Галуцько, Р.А. Калюжний, М.П. Кунцевич, Ю.О. Легеза, С.В. Савченко, О.М. Вінник, Є.В. Курінний, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, А.Я. Курбатов, С.Т. Гончарук та ін. Однак у дослідженнях представників адміністративної науки відсутнє комплексне дослідження становлення та розвитку концепції суб'єктивних публічних прав.

Формулювання завдання дослідження. Метою дослідження є характеристика становлення та розвитку концепції суб'єктивних публічних прав.

Виклад основного матеріалу. Середпостулатів адміністративно-правової доктрини, яка панувала в радянські часи, центральне місце посідало визнання прав людини другорядним чинником порівняно з інтересами держави, що яскраво демонструє висловлювання відомого фахівця тієї епохи М.П. Карадже-Іскурова: «Особистість не є чимось цінним сама собою. Вона є лише гвинтиком великої машини. Тому забезпечення її прав знаходиться на другому місці» [2, с. 69]. У добу незалежності українське адміністративне право зазнало реформу-

вання, метою якого була трансформація його концептуальної бази в бік людиноцентризму. Однак, за висновками Є.В. Курінного, теоретичний злам консервативних догм радянських часів мав не виправдано мінімальний вплив на соціальну практику, залишаючи людиноцентризм чисто декларативним принципом [3, с. 194]. І не останню роль у цьому відіграє відсутність як наукової моделі, так і практичного втілення дієвого інструменту захисту особою своїх прав від державного свавілля.

На наш погляд, такий стан речей не є чимось винятковим, притаманним лише українському адміністративному праву; ці вади характерні для пострадянського адміністративно-правового простору взагалі. Підтвердження цьому легко віднайти у фаховій літературі: хоча словосполучення «адміністративне право» в науці вже не пов'язано прямо із терміном «державне управління», проте зберігається тенденція розглядати його мету через цілеспрямований вплив на суспільні відносини в будь-якій соціальній сфері для формування і збереження певного порядку функціонування цієї сфери, тобто знов таки крізь призму відносин суб'єкта й об'єкта управління. Тут для прикладу доцільно згадати формулювання Ю.О. Тихомирова щодо імперативно-нормативного характеру цього збереження порядку [4, с. 314] і таку, що перекликається з цим твердженням, позицію О.М. Якуби, котра вважає право однієї зі сторін правовідносин вимагати від іншої сторони у процесі виконавчої та розпорядчої діяльності здійснення поведінки, приписаної правовою нормою, характерною ознакою адміністративно-правових відносин [5, с. 53]. Це досить чітко окреслене розуміння публічної влади як чогось, що може (й повинно) управляти іншими суб'єктами публічно-правових відносин, не дуже корелює з трактуванням цієї влади як чогось, призначеного служити й допомагати. Тобто маємо підстави говорити про глибоку теоретико-методологічну колізію, внутрішньо суперечливі доктринальні посилки вітчизняного адміністративного права.

Виправити ситуацію в бік паритету сторін публічно-правових відносин спроможний концепт суб'єктивних публічних прав приватної особи. У найбільш загальному розумінні саме суб'єктивні публічні права надають своєму носію право вимагати від суб'єкта публічної влади певної поведінки, тобто роблять тотожними у правовому аспекті позиції владних і невладних учасників публічно-правових відносин. Іншими словами, конструкція суб'єктивного публічного права надає приватній особі права, а органи публічної влади наділяє обов'язком реалізувати ці права чи сприяти їх реалізації.

Зазначене спонукає адміністративістів до перегляду теоретико-методологічних підвалин адміністративно-правової науки. Саме тут актуалізується питання введення в наукове поле адміністративного права теорії суб'єктивних публічних прав як доктрини, протилежної державно-управлінській радянській концепції, такої, що здатна виконати роль парадигмального ядра для конструювання дійсно людиноцентристської моделі адміністративного права в Україні. Протилежність цієї теорії методологічним засадам адміністративної науки СРСР неодноразово підкреслювалася у фаховій літературі. Наприклад, О.В. Винницький стверджує, що державно-управлінська орієнтація адміністративного права, наслідки якої у вигляді теоретико-методологічної кризи спостерігаються в науці сьогодні, не може співіснувати в одному полі з доктриною суб'єктивних публічних прав; ці концепції конкурують, між ними існує глибинний філософсько-правовий конфлікт [6, с. 31].

Іншими словами, доктрина суб'єктивних публічних прав у цьому світлі виглядає як нове для вітчизняної адміністративно-правової науки теоретичне утворення. У зв'язку із цим необхідно приділити увагу розгляду історичних коренів і розвитку концептуальних розробок тематики суб'єктивних публічних прав, що, власне, й виступає головним науковим завданням цього підрозділу.

Слід зазначити, що у фаховій літературі зустрічаються різні думки стосовно історії юридичного поняття «суб'єктивні права»: деякі вчені вважають, що його засади були закладені ще в римському праві [7, с. 16], інші пов'язують його родовід із працями гуманістів XVI ст., треті називають початком дослідження суб'єктивних прав епоху теоретичного панування школи природного права [8]. Розходяться думки дослідників і стосовно критеріїв розмежування окремих теорій суб'єктивного публічного права. В. Дурденевський говорить про необхідність використання для визначення суб'єктивних публічних прав метаюридичних критеріїв, на підставі чого виділяє такі концепції, в межах яких відбувалося трактування досліджуваного об'єкта: теорію волі, теорію інтересу, змішану теорію волі й інтересу, нормативну і психологічну теорії [9]. Зазначимо, що більшість науково-історичних реконструкцій теорії суб'єктивних прав спираються саме на таку позицію. Однак А. Михайлов, навпаки, говорить про малу гносеологічну цінність подібного розділення, адже юридичні конструкції пов'язані з філософськими вченнями досить поверхово, більшою мірою залежачи від практичної сторони правової дійсності. На його думку, слід було б продемонструвати специфіку розуміння суб'єктивних прав із позиції різних типів трактування самого права як юридичного феномену [8].

На нашу думку, усі трактування суб'єктивного права так чи інакше засновані на притаманній європейській правовій науці доктрині природних прав, яка передбачає наділення індивіда певним колом невід'ємних прав, а роль держави пояснює необхідністю спостерігати, щоб індивіди не порушували природні права один іншого. Тому пропозиція А. Михайлова щодо пошуку нових критеріїв для розподілу теорій суб'єктивного права, зокрема розуміння категорії права, не видається нам такою, що заслуговує на увагу. Водночас думку про невеликий евристичний потенціал наявного розподілу ми повністю

поділяємо; вважаємо, що він потрібен скоріше для певного структурування теоретичних підходів, тобто для зручності сприйняття, ніж сприяє глибині пізнання. Саме так – як певну умовну систематизацію – ми й будемо використовувати його надалі.

Аналізуючи поняття суб'єктивного права, Г. Кельзен передусім акцентує на його взаємозв'язку й залежності із правом об'єктивним. Цей зв'язок зумовлений тим, що «право» як «домагання» одного суб'єкта є обов'язком іншого або інших. Ця подвійність «право – обов'язок» часто створює видимість двох юридично релевантних ситуацій, тоді як насправді наявна лише одна: вказівка на правовий обов'язок індивіда поводитися в певний спосіб стосовно іншого індивіда, а інакше йому загрожує санкція. Якщо співвідношення між індивідом, стосовно якого перший має поводитися у певний спосіб, і цим першим визначити як «право», то, по суті, це право є лише відображенням вищезазначеного обов'язку, тобто «відображеним правом» [10].

Г. Кельзен піддає критиці постулати теорії інтересу, говорячи, що розуміння суб'єктивного права індивіда як юридично захищеного інтересу, яке насправді є відображенням правового обов'язку іншого індивіда, зумовлено традиційним для цієї теорії дуалізмом об'єктивного й суб'єктивного права. Такий підхід, за Г. Кельзенем, є суперечливим і гносеологічно непродуктивним: якщо об'єктивне право розуміти як систему норм, а суб'єктивне – як інтерес, тобто дещо взагалі інше, то не можна визнавати об'єктивне й суб'єктивне право видовими поняттями стосовно загальної родової категорії «право».

Вихід із цього евристичного тупику вчений вбачає в переносі акцентів у розумінні суб'єктивного права: якщо об'єктивне право є системою норм, то суб'єктивне слід трактувати як захист суб'єктивних інтересів, який існує в межах заданого об'єктивного права, тобто правовий обов'язок не порушувати ці суб'єктивні інтереси. Іншими словами, як і об'єктивне, суб'єктивне право є правовою нормою,

яка надає специфічну правову владу, уповноважує певного індивіда на конкретні дії. Те, що індивід має суб'єктивне право, означає, що деяка правова норма робить оговорену в ній поведінку цього індивіда умовою певних правових наслідків [11, с. 171].

Інший підхід до трактування суб'єктивних прав – *психологічний* – розвинувся у роботах російсько-радянського юриста Всеволода Дурденевського. Критикуючи підходи до розуміння досліджуваної категорії, науковець обирає як теоретико-методологічну базу аналізу психологічну теорію права, розроблену Л.І. Петражицьким. Обстоюючи ідею щодо висунення психологічного критерію для відбору властивостей і характеристик, які мають міститися в дефініції поняття суб'єктивних прав, В.М. Дурденевський вказує на необхідності для дослідника узгоджувати юридичну конструкцію поняття зі спостереженнями щодо уявлень та емоцій людей, котрі беруть участь у правовому обігу [9].

Психологічний зміст суб'єктивного права полягає, на думку вченого, в тому, що індивід, який вважає, що йому належить певне право щось зробити, потенційно готовий це зробити, впевнений, що можливість це зробити закріплена за ним об'єктивним правом, відповідно, інші індивіди сприймуть таку його поведінку як належну й поводитимуться відповідно. Суб'єктивне право в такому прочитанні визначається як надана об'єктивним правопорядком можливість діяти з метою реалізації тих або інших людських інтересів [9].

Приділяючи увагу розподілу суб'єктивних прав на публічні та приватні, В.М. Дурденевський негативно оцінював такі критерії для цього розподілу, як спосіб захисту зазначених

прав; становище суб'єктів цих прав; форма повноважень; застосування чи розділення об'єктів тощо, вважаючи єдино можливим таким критерієм характер інтересів, реалізація яких є метою втілення суб'єктивних прав. На думку автора, повне розмежування публічного і приватного інтересів неможливе, адже, оскільки суспільство не існує без індивідів і навпаки, приватне деякою мірою завжди залишається публічним. У найбільш загальному вигляді В.М. Дурденевський пропонує розуміти публічне суб'єктивне право як надану об'єктивним правопорядком можливість діяти з метою реалізації не власних, а соціоцентричних інтересів [9].

Висновки. Таким чином, розглянувши головні постулати різних теорій, у межах яких відбувалося становлення концепту суб'єктивних публічних прав, можна дійти таких висновків. Серед запропонованих дефініцій суб'єктивних публічних прав більшість будується на визнанні визначальними їх ознаками певних не правових, а психологічних феноменів: волі, інтересу, потенційної активності. Єдиним винятком із цього є концепція Г. Кельзена, який зосередив увагу на нормативно-правовій складовій частині суб'єктивних публічних прав. Слід підкреслити, що всі названі ознаки – воля, інтерес, готовність діяти та нормативно-правова визначеність – можуть рівною мірою вважатися базовими для розуміння категорії суб'єктивних публічних прав. Саме теоретичні спроби поєднати в одному визначенні ці характеристики для якнайповнішого відображення суті досліджуваного об'єкта окреслюють подальше становлення концепції суб'єктивних публічних прав.

Анотація

У науковій статті визначено особливості становлення та розвитку концепції суб'єктивних публічних прав. Визначено, що хронологічно першими серед дослідників суб'єктивних прав називають представників *теорії волі*. Встановлено, що одним із перших права приватної особи у відносинах із державою розглянув у другій половині XIX ст. Карл фон Гербер у роботі «Публічні права». Метою дослідження є характеристика становлення та розвитку концепції суб'єктивних публічних прав. Визначено взаємні відносини між суб'єктами права й адміністративними органами, автор виділяє три типові ситуації, коли ці відносини відбуваються, та засади для їх виникнення: за умови наявності юридичного інтересу – якщо суб'єкт має кваліфікований юридичний інтерес, щодо якого орган адміністрації зобов'язаний виявити його законність і врахувати його, якщо це можливо (а якщо ні, то повинен виправдати відмову); за умови наявності фактичного інтересу – якщо суб'єкт господарювання у нинішній чи майбутній ситуації отримує пряму користь внаслідок дій чи бездіяльності органу публічної влади; за умови наявності публічного суб'єктивного права – якщо суб'єкт звертається до адміністративного суду з позовом щодо вимоги від органу публічної влади конкретних дій (або утримання від певних дій), які він юридично зобов'язаний виконувати (утриматися) відповідно до свого призначення. Обґрунтовано, що загальнотеоретичний підхід до визначення категорії «суб'єктивних публічних прав» будується на визнанні визначальними їх ознаками певних не правових, а психологічних феноменів: волі, інтересу, потенційної активності. Підкреслено, що винятковий підхід до розуміння категорії «суб'єктивних публічних прав» визначено у концепції Г. Кельзена, який зосередив увагу на нормативно-правовій складовій частині суб'єктивних публічних прав.

Ключові слова: історико-правова характеристика, суб'єктивні публічні права, приватна особа, становлення, нормативістська теорія, теорія волі.

Chub A.V. Establishment and development of the concept of subjective public rights

The scientific article identifies the features of the formation and development of the concept of subjective public rights. It is determined that chronologically the first among the researchers of subjective rights are the representatives of the theory of will. It is established that one of the first rights of an individual in relations with the state was considered in the second half of the XIX century by Carl von Gerber in his work “Public Rights”. The purpose of this study is to characterize the formation and development of the concept of subjective public rights. It is determined that the mutual relations between subjects of law and administrative bodies, the author identifies three typical situations when these relations occur, and the principles for their occurrence: provided there is a legal interest – if the subject has a qualified legal interest in which the administrative body is obliged to identify its legality and take it into account, if possible (and if not, must justify the refusal); provided that there is a factual interest – if the business entity in the current or future situation will receive direct benefits as a result of actions or inaction of a public authority; subject to the existence of a public subjective right – if the subject applies to the administrative court with a claim for a requirement from a public authority of specific actions (or refrain from certain actions), which he is legally obliged to perform (withhold) in accordance with its purpose. As a conclusion, it is substantiated that the general theoretical approach to defining the category of “subjective public rights” is based on the recognition of their defining features of certain not legal but psychological phenomena: will, interest, potential activity. It is emphasized that an exceptional approach to understanding the category of “subjective public rights” is defined in the concept of G. Kelzen, who focused on the legal component of subjective public rights.

Key words: historical and legal characteristics, subjective public rights, individual, formation, normative theory, theory of will.

Список використаних джерел:

1. Касельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. Москва, 2000.
2. Юсупов В.А. Административное право и методы его познания. *Социально-политические науки*. 2012. № 3. С. 67–70.
3. Курінний Є.В. Про актуалізацію питання підготовки нового етапу реформування адміністративного права України. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2013. № 2. С. 191–200.
4. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс : полный курс. Москва : Тихомиров М.Ю., 2001. 652 с.
5. Якуба Е.Н. Советское административное право. Киев : Высшая школа, 1975. 232 с.
6. Винницкий А.В. Учение о субъективных публичных правах «государственно-управленческого подхода» в науке. *Право и политика*. 2018. № 12. С. 27–40.
7. Зеленцов А.Б. Субъективное публичное право : учебное пособие. Москва : Российский университет дружбы народов, 2012. 148 с.
8. Михайлов А.М. Субъективное право: размышления теоретика. *Право: блог*. URL: <https://blog.pravo.ru/blog/5906.html>
9. Дурденевский В.Н. Субъективное право и его основное разделение. *Правоведение*. 1994. № 3. С. 78–95.
10. Заморская Л.И. Нормативность правопонимания: общетеоретические аспекты (по г. Кельзену). *Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева*. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativnost-pravoponimaniya-obscheteoreticheskie-aspekty-po-g-kelzenu>.
11. Кельзен Г. Чистое учение о праве / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с.